

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Обґрунтовано сутність сільського розвитку та розглянуто особливості формування й реалізації його політики в умовах адаптації сучасних вітчизняних умов господарювання до європейських стандартів. Теоретично доведено, що розвиток сільської економіки слід розглядати крізь призму багатофункціональності її системи. Розглянуто імперативи розвитку сільських територій та економіки як ресурсної основи їх локального зростання, економічної складової сучасної парадигми сільського розвитку та стратегічно важливого

елемента національної економічної системи. Висвітлено особливості трансформації моделей розвитку сільських територій та економіки з обґрунтуванням характерних ознак кожної із них. Доведено, що резерви розвитку сільської економіки криються не лише у додатковому залученні ресурсів чи зовнішньому інвестуванні, а й ідентифікації унікальних характеристик окремих сільських територій чи громад, які позиціонують їх як потенційні економічно привабливі об'єкти залучення інвестицій, у т. ч. іноземних, що сприятиме розвитку багатofункціональної сільської економіки.

Ключові слова: сільський розвиток, сільська економіка, моделі розвитку сільської економіки, трансформаційні процеси, стратегічні імперативи.

Постановка проблеми

Вітчизняні умови господарювання формуються під впливом процесів глобалізації і характеризуються не лише активними інституціональними та організаційними перетвореннями, а й територіальними та галузевими змінами в усіх сферах національної економічної системи. Особливо суттєвими наразі вбачається зміна поглядів на місце, роль, можливості та перспективи формування сільської економіки і, зокрема, сільського господарства як економічного підґрунтя її зростання, розкривається їх незамінна роль у розвитку країни в цілому. Враховуючи зазначене, доцільним вбачається обґрунтування імперативів розвитку сільської економіки як ресурсної основи локального розвитку, економічної складової сучасної парадигми сільського розвитку та стратегічно важливого елемента національної економічної системи в умовах європейського курсу нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукову школу сільського розвитку в Україні сформовано такими відомими вітчизняними дослідниками: О. Бородіною, В. Борщевським, О. Бугуцьким, О. Булавкою, П. Гайдуцьким, В. Гесцем, Ю. Губені, С. Дем'яненко, В. Дієсперовим, В. Зіновчуком, Т. Зінчук, С. Квашею, С. Киризьюком, А. Ключником, І. Кравчук, Н. Куцмус, Ю. Лупенком, А. Малиновським, М. Маліком, О. Онищенко, Т. Осташко, О. Павловим, О. Поповою, І. Прокопою, К. Прокопишак, М. Хорунжим, Л. Шепотько, В. Юрчишиним та ін. [3–7; 12; 13]. Відзначаючи вагомість та цінність напрацьованого наукового досвіду, теоретичне обґрунтування сутності та імперативів розвитку сільських територій та економіки в контексті трансформаційних процесів, пов'язаних із формуванням їх соціально-орієнтованого вектора, залишається актуальною проблемою та потребує подальших наукових досліджень.

Мета, завдання та методика дослідження

Метою дослідження є обґрунтування імперативів розвитку сільських територій та економіки в умовах трансформаційних процесів. Об'єктом дослідження є процес формування змісту сільської економіки та імперативів її розвитку в умовах трансформаційних перетворень. Теоретико-методологічною основою даного

дослідження є системний підхід до вивчення соціально-економічних явищ та процесів, що відбуваються у контексті розвитку сільської економіки. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, зокрема абстрактно-логічний (прийоми індукції, дедукції, аналогії та співставлення) – для систематизації і теоретичного узагальнення наукового бачення процесу розвитку сільських територій та економіки в контексті трансформаційних змін, формулювання висновків; ретроспективний – для дослідження генезису процесу розвитку сільських територій та економіки; описового аналізу – при вивченні та обґрунтуванні сутності сільської економіки. Евристичний прийом застосовано з метою генерації варіантів розв'язання досліджуваної проблеми, зокрема теоретичного обґрунтування імперативів розвитку сільських територій та економіки; графічний – для наочного відображення отриманих результатів дослідження.

Результати дослідження

Детермінантою ідентифікації та вирішення проблем сільського соціуму передусім є правильність трактування понятійно-категоріального апарату, адже це є основою формування концепції сільського розвитку та обґрунтування організаційно-економічних засад імплементації розроблених пропозицій. Необхідним є розуміння відмінностей у концепціях розвитку сільських територій та сільського розвитку, адже це два різновекторні за змістом та цільовою орієнтацією підходи. Відтак, концепція розвитку сільських територій спрямована на формування інфраструктури для забезпечення рівномірного розвитку сільських територій, а концепція сільського розвитку – на соціальний та соціоекономічний розвиток громад і також сільських територій [9]. Тобто, поняття сільського розвитку є більш широким в теоретико-методологічному значенні та цільовій спрямованості.

Обґрунтуванню сутності сільського розвитку в цілому та перспектив формування та реалізації його політики, а також сільської економіки як його економічного підґрунтя, приділено значну увагу в наукових дослідженнях вітчизняних учених. Потужну наукову школу з дослідження проблем розвитку села та сільських територій та формування концепції сільського розвитку в Україні сформовано науковцями Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», які відомі своїми працями не лише в Україні, а й поза її межами [5; 7; 9]. Трактування сільського розвитку характеризуються міждисциплінарним змістом з огляду на розмежування його сутнісних ознак з точки зору різних наукових шкіл і напрямів. Як показують результати вивчення наукової літератури з досліджуваної проблематики, натеper існує значна кількість трактувань сільського розвитку з окресленням ключових відмінностей та спільних ознак з погляду прихильників різних наукових підходів. Про актуальність дослідження даного поняття, його складність та багатогранність свідчить наростаюча кількість наукових досліджень у цьому напрямі.

Узагальнення наукових підходів та власних емпіричних спостережень щодо трактування сільського розвитку дозволяє стверджувати про фокусування уваги вітчизняних економістів-аграрників на ключовому аспекті результативності цього процесу, а саме – підвищенні добробуту і якості життя сільського населення. Це в цілому розглядається як імператив зрівноваженого сільського розвитку в Україні. Крім того, наразі забезпечення сільського розвитку вбачається детермінантою не лише формування продовольчої безпеки країни, а й добробуту суспільства в цілому.

Донедавна більшість науковців акцентували на вузькоспеціалізованому підході до формування політики сільського розвитку, а саме – на галузевому його аспекті (політика агроцентризму), коли у наукових твердженнях щодо сутності цього поняття домінує пріоритетність галузі сільського господарства. Полігалузевий підхід (акцент на територіальному аспекті) набув поширення не так давно, адже доцільність розвитку багатофункціональної сільської економіки стала науковою платформою формування нової парадигми розвитку села на європейських засадах, що потребує посилення ініціативності місцевої влади та розширення можливостей самозайнятості сільського населення. Ми поділяємо думку вітчизняних дослідників, що в сучасних умовах господарювання, яким притаманні динамічні зміни у всіх сферах національної економіки, науково-методологічним базисом формування моделі сільського розвитку в Україні слід вважати системний підхід (парадигма людиноцентризму), де всі зусилля спрямовані на поліпшення якості життя сільських мешканців [3; 5; 7].

Вважаємо, що процес сільського розвитку обумовлений суспільно-економічними відносинами між окремими суб'єктами з метою отримання та розподілу певних благ, що продукуються сільською економікою у межах сільських територій на основі використання місцевих активів у поєднанні з зовнішніми можливостями не лише для формування високих стандартів якості життя сільського населення, а й забезпечення продовольчої безпеки та суспільного добробуту. Зазначене підтверджує важливу роль сільської економіки в локальному розвитку сільських територій, адже саме економічна складова вбачається локомотивом реалізації потенціалу такого важливого елемента національної економічної системи.

Враховуючи зазначене, розвиток сільської економіки слід розглядати крізь призму багатофункціональності її системи, що характеризується функціонуванням на сільських територіях, крім домінуючої складової – сільського господарства, багатьох інших галузей економіки, які розглядаються як дотичні до нього в межах сільської території, однак відіграють суттєву роль у забезпеченні перманентного сільського розвитку, а відтак – підвищенні якості життя сільського населення, забезпечення продовольчої безпеки країни та суспільного добробуту в цілому [11, с. 8], (рис. 1).

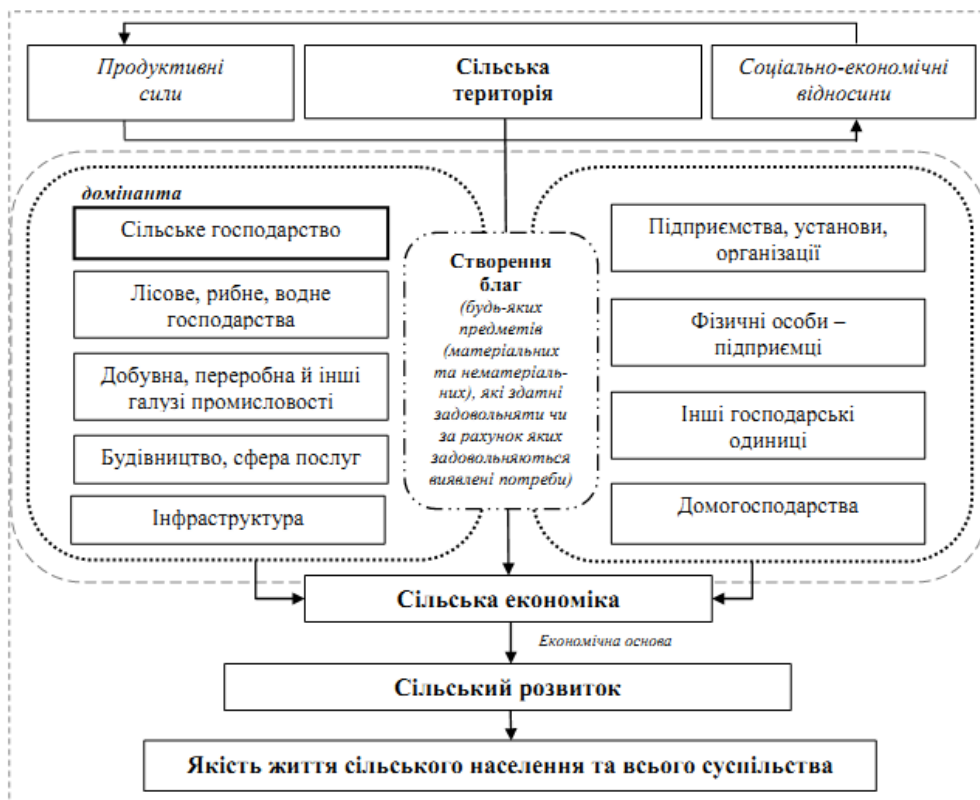

Рис. 1. Концептуальний підхід до обґрунтування змісту сільської економіки

Джерело: власні дослідження.

Результати ретроспективного аналізу вказують на те, що протягом тривалого періоду вітчизняні сільські території та економіка вважалися менш розвиненими, порівняно з міськими територіями. Такий стереотип існував досить довго і вважалося, що села цілком залежні від міст в усіх проявах цього трактування. Міста розглядалися як основна індустріальна платформа для формування ефективної національної економічної системи країни, що об'єктивно вказувало на спрямування всіх зусиль саме на їх розвиток, а сільські території, в силу своєї значимості, розглядалися лише як аграрна периферія. Така ситуація вимагала зовнішнього втручання та підтримки сільських територій за так званою екзогенною моделлю їх розвитку, реалізацію якої свого часу здійснено у два етапи [7, с. 20]. Перехід до другого етапу пов'язаний з тим, що нестабільність макроекономічної ситуації спричинила кризову ситуацію щодо зовнішнього фінансування розвитку сільських

територій, а за рахунок поширення неаграрної зайнятості у сільській місцевості були спроби попередити розвиток міграційних процесів (рис. 2).

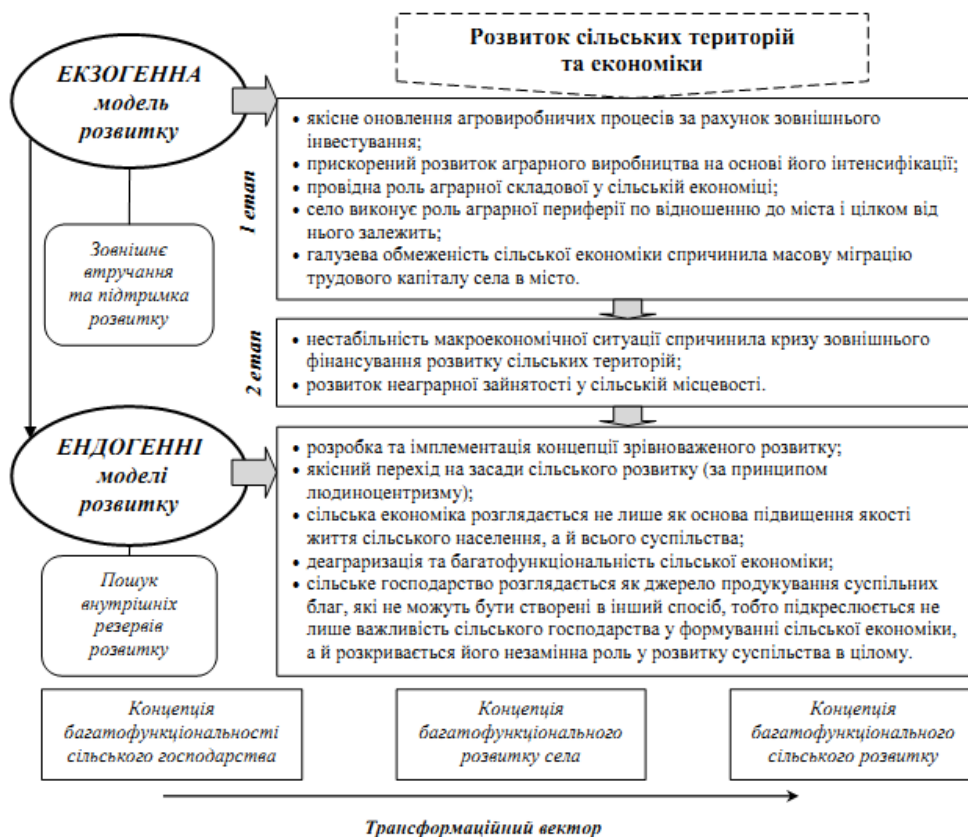

Рис. 2. Обґрунтування трансформації моделей розвитку сільських територій та економіки

Джерело: розроблено автором на основі [7; с. 20–23] та власні дослідження.

Ендогенні моделі характеризуються ідентифікацією внутрішніх резервів розвитку сільських територій та економіки з огляду на наростання кризи зовнішнього інвестування, передусім фінансового. С. Киризюк виділяє три основні детермінанти переходу до ендогенних моделей розвитку, а саме: пошук локальними громадами механізмів зниження залежності від зовнішнього фінансування; пошук напрямів розвитку сільської економіки на основі еко- та соціобезпечного використання природних та людських ресурсів; успішні приклади розвитку сільських територій, які не вдавалися до зовнішнього залучення капіталу [7, с. 20]. Ключова роль у формуванні ендогенних моделей належить імплементації концепції

зрівноваженого розвитку, теоретико-методологічний зміст якої передбачає обґрунтування економічної, соціальної та екологічної складових. Крім того, їх основними характеристиками є такі: якісний перехід на засади сільського розвитку (за принципом людиноцентризму); сільська економіка розглядається не лише як основа підвищення якості життя сільського населення, а й всього суспільства; деаграризація та багатофункціональність сільської економіки; сільське господарство розглядається як джерело продукування суспільних благ, які не можуть бути створені в інший спосіб, тобто підкреслюється не лише важливість сільського господарства у формуванні сільської економіки, а й розкривається його незамінна роль у розвитку суспільства в цілому [7, с. 20].

Децентралізація владних повноважень в Україні детермінує самостійність у прийнятті управлінських рішень щодо перспектив реалізації сучасних ендегенних моделей розвитку сільських територій та економіки, а відтак – імперативів їх стратегічної орієнтації. Це питання є надзвичайно важливим з огляду на курс України інтегруватися в європейський економічний простір. Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом стало, з одного боку, підтвердженням прагнення нашої держави стати повноправним членом загальноєвропейського цивілізованого суспільства, з іншого – згодою на модернізацію практично всіх галузей національної економіки відповідно до європейських принципів, норм і стандартів. Слід відзначити, що європейська практика розвитку сільських територій детермінована належним інституційним забезпеченням та державною підтримкою. При цьому характерним є соціально-економічний зміст такої підтримки, тобто регуляторні дії держави спрямовані на забезпечення організаційної легітимності. Запланований бюджет САП ЄС на 2014–2020 рр. складає 386,9 млрд дол. [7, с. 67]. В бюджеті задекларовано найбільші обсяги фінансування (72,8 %) на покриття прямих виплат та маркетингових витрат. На розвиток сільських районів передбачено використання 89,9 млрд дол., що складає 23,2 % загального обсягу фінансування. З метою формування продовольчих резервів на випадок кризи в аграрному секторі передбачено 3,5 млрд дол. (0,9 %).

З огляду на наявність на сільських територіях різноманітних видів ресурсів і враховуючи переважно нераціональне їх використання, вважаємо, що резерви розвитку сільської економіки криються не стільки у додатковому залученні ресурсів чи зовнішньому інвестуванні, скільки в ідентифікації та позиціонуванні унікальних переваг окремих сільських територій чи громад, тобто їх особливих принад. Т. Зінчук та Н. Куцмус розглядають це поняття як сукупність різноманітних характеристик регіону, завдяки чому місцевість стає найпривабливішою як для проживання, так і для праці [4, с. 155–161].

Враховуючи зазначене, імперативи розвитку сільських територій та економіки детермінуються розробкою та імплементацією відповідного механізму управління цим процесом, який обов'язково враховуватиме спеціалізацію окремих сільських територій, особливості їх принад, унікальний ресурсний, виробничий, природний,

просторовий, людський, демографічний, поселенський, історичний, культурний потенціали. Позитивною рисою децентралізації влади в Україні є той факт, що натепер історичні, економічні, екологічні, географічні, демографічні особливості, етнічні та культурні традиції враховуються при плануванні зрівноваженого розвитку сільських територій. Складовими такого механізму повинні стати інтеграційний, інвестиційний та інноваційний компоненти, конфігурація яких забезпечить успішну імплементацію механізму з урахуванням євроінтеграційного курсу України.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Сучасні моделі сільської економіки мають ґрунтуватися передусім на виявленні та можливості використання внутрішніх (ендогенних) резервів її розвитку. Сільську економіку через призму їх багатofункціональності слід розглядати не лише як основу підвищення якості життя сільського населення, а й всього суспільства. Така модифікація, з одного боку, матиме певний прояв позитивних зрушень в економічному, соціальному та екологічному площинах, тобто матиме місце конвергенція до зрівноваженого сільського розвитку, з іншого – актуалізуватиме доцільність визначення можливостей імплементації сучасних організаційно-економічних засад ідентифікації та використання унікальних особливостей та потенціалів сільських територій (демографічного, поселенського, природного, ресурсного, виробничого, просторового тощо), що позиціонуватиме їх як потенційно привабливі об'єкти залучення інвестицій, у т. ч. іноземних. Очевидно, що обов'язковою умовою зазначеного, враховуючи євроінтеграційний вектор, є наближення соціально-економічних засад сільського розвитку в Україні до принципів, правил та норм європейських країн, які визнаються економічно виправданими і соціально орієнтованими у всьому світі.

Перспективами подальших досліджень у даному науковому напрямі є обґрунтування моделей розвитку сільських територій та економіки з акцентуалізацією на їх унікальних характеристиках та конкурентних перевагах, що гармонійно сприятиме адаптації вітчизняних умов сільського розвитку до європейських стандартів.

Література

1. Деякі питання реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. [Електронний ресурс] / Розпорядження КМУ від 22 вересня 2016 р. № 688-р. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249350402>

2. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/themes/garland/pdf/7.2.%20Basic%20material%20UKR.pdf>

3. *Зінчук Т. О.* Трансформація агроцентризму в політику сільської економіки в умовах викликів глобалізації / *Т. О. Зінчук* // Вісн. ЖНАЕУ. – 2010. – № 2 (27). – С. 3–12.

4. *Зінчук Т.* Принади сільських територій: новий теоретико- методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? [Електронний ресурс] / *Т. Зінчук, Н. Куцмус* // Сталий розвиток економіки. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/4261/3/SRE_2012_1_155_161.pdf

5. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. *В. М. Гейця* та *Т.О. Осташко* ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2016. – 184 с.

6. *Кравчук І. І.* Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління : [монографія] / *І. І. Кравчук*. – Житомир : Полісся, 2014. – 344 с.

7. Політика сільського розвитку на базі громад : наукова доповідь [Електронний ресурс] / За ред. *О. М. Бородіної, І. В. Прокопи, О. Л. Попової* ; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». – К. – 2015. – 70 с. – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/sr/291.pdf>.

8. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій / Розпорядження КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248515797>

9. Сільський розвиток на базі громад: виклики та можливості в умовах реформи самоврядування. [Електронний ресурс] / Матер. круглого столу в Інституті економіки та прогнозування НАН України (22 березня 2016 р.). – Режим доступу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Круглий-стіл_Сільський-розвиток_огляд.pdf

10. Стратегія розвитку аграрного сектору на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>

11. *Тарасович Л. В.* Парадигмальний концепт сільської економіки / *Л. В. Тарасович* // Вісн. ЖНАЕУ. – 2015. – № 1 (48), т. 2. – С. 3–10.

12. *Хорунжий М. Й.* Економіка села в контексті організаційно-економічних трансформацій / *М. Й. Хорунжий* // Економіка АПК. – 2010. – № 11 (193). – С. 136–141.

13. *Юрчишин В. В.* Сучасні аграрні перетворення в Україні / *В. В. Юрчишин* ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАНУ». – Київ, 2013. – 424 с.

14. Rural development 2014–2020 [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm.